

Н. І. Зражевська,
канд. філол. наук
УДК 007: 304: 070:316.776 + 303.4

Методологія та методи дослідження медіакультури

Представлено головні методологічні проблеми дослідження медіакультури. Акцентується на критичних культурних дослідженнях, які вбирають широкий спектр різноманітних теорій від неомарксизму до постструктуралізму й мультикультуралізму.

Ключові слова: медіакультура, неомарксизм, постструктуралізм, мультикультуралізм.

Zrazhevska Nina. Methodology and methods of research of media culture.

The main methodological problems of research of media culture are presented in the article. Critical cultural researches, which incorporate a wide spectrum of various theories – from neo-Marxism to post-structuralism and multiculturalism are emphasised.

Keywords: media culture, neo-Marxism, post-structuralism, multiculturalism.

Зражевская Н. И. Методология и методы исследования медиакультуры.

В статье представлены главные методологические проблемы исследования медиакультуры. Акцент делается на критических культурных исследованиях, которые охватывают широкий спектр различных теорий от неомарксизма до постструктурализма и мультикультурализма.

Ключевые слова: медиакультура, неомарксизм, постструктурализм, мультикультурализм.

Мета нашого дослідження проаналізувати методологію та основні методи дослідження медіакультури. Для цього спочатку робимо спробу окреслити поняття медіакультури й основні підходи до її розуміння. Методологія дослідження послуговується аналітико-синтетичним і описовим методами, а також інтерпретативним і критичним методом аналізу соціальної теорії. Гіпотеза полягає в доказі залежності методів інтерпретації медіакультури від методологічних, світоглядних позицій науковців. Акцент робимо на американських наукових працях, де проблема функціонування медіакультури нерозривно пов'язана зі способами її вивчення. Так, Д. Келлнер вважає мультикультуралізм одним із головних методів соціальної теорії, що достатньо повно розкриває суть сучасної медіакультури. Д. Бігнелл спирається на постмодернізм і проводить паралелі між медіакультурою, епохою постмодерну та постмодерністською методологією. Аргументація в статті вибудовується на висловленнях найвідоміших теоретиків у галузі вивчення медіакультури. Ступінь наукової новизни може бути визначена цінністю введення в наукову парадигму української теорії соціальної комунікації праць відомих на заході спеціалістів у галузі медіакультури, а також важливістю аналізу їхніх методів з точки зору сучасної вітчизняної комунікативістики.

Категорія медіакультури в Україні була введена в науковий обіг у першій половині 90-х

років ХХ ст. і значення її розкриті недостатньо. Сьогодні доволі активно використовуються терміни *медіаіндустрія, медіаосвіта, медіаетика, медіакультура*. Як вважає С. Шайхтдінова, ці поняття не створюють послідовного логічного ланцюжка, а сама дефініція медіакультури є неоднозначною [1]. Наприклад Н. Кириллова дає таке визначення терміну медіакультури: «Медіакультуру можна визначити як сукупність інформаційно-комунікативних засобів, матеріальних та інтелектуальних цінностей, вироблених людством у процесі культурно-історичного розвитку, що сприяють формуванню суспільної свідомості та соціалізації особистості» [2, 31]. Тобто, медіакультура охоплює всі аспекти соціокультурного середовища сучасності – і культуру передачі інформації, і культуру її сприйняття, а також систему розвитку особистості, вміння аналізувати, оцінювати медіатекст, опановувати медіатворчість.

Ще одне трактування терміну полягає в розумінні медіакультури як сукупності самостійних і відокремлених один від одного видів діяльності – від книговидання до поп-індустрії, де основою є аналіз комунікативних процесів: саме повідомлення, суб'єкт передачі, отримувач, контекст [1]. Тут медіакультуру тлумачать як культуру масових комунікацій. Такий галузевий принцип формування дискурсу медіакультури, на думку Шайхтдінової, провокує прихований конфлікт між технікою та культурою, тобто,

зосередившись на внутрішніх технічних, технологічних, інституціональних механізмах розвитку, ми позбавляємо себе логічних основ для критичних підходів до діяльності ЗМК.

Велику роль у дослідженні медіакультури відіграли такі теоретики як М. Фуко, Г. Маркузе, Ж. Бодріяр, Ортега-і-Гассет, Г. Дебор, Р. Барт, У. Еко, Д. Лалл, М. Маклюен, Ж. Делез, Г. Шиллер, Ф. Уебстер та ін. Західні медіадослідження по-різному тлумачуть медіакультуру, але всі сходяться на думці, що вона є сьогодні панівною щодо різних субкультур, тобто претендує на роль метакультури інформаційного суспільства.

Вітчизняна теорія медіакультури сьогодні представлена переважно дослідженнями в галузі медіаетики (Б. Потятиник, О. Гриценко), медіасвіти (Г. Онкович), медіакритики (В. Різун, С. Квіт, В. Іванов, Н. Габор). У Росії це дослідження Н. Кирилової (культурологія), В. Возчикова (філософія освіти), С. Шайхїтдінової (лінгвістика), О. Вартанової (журналістика).

Слід зазначити, що всі теорії медіакультури так чи так пов'язують її появу з формуванням культурної парадигми постмодерну. Медіа-культура з'являється саме тоді, коли медіа розширюють, за словами М. Маклюена, органи почуття і змінюють людину та її сприйняття світу. Д. Келнер називає свою книгу «Медіакультура: культурні дослідження, ідентифікація і політика між модерном і постмодерном». Дж. Бігнелл «Постмодерністська медіакультура» [3], Д. Дункан «Можливість свободи у постмодерністській медіакультурі» [4], Н. Кириллова «Медіа-культура: від модерну до постмодерну» [2]. У працях вітчизняних дослідників медіа в сучасному світі пов'язують з посткласичними соціальними перспективами [5, 22]. Це не випадково, адже саме культура постмодерну побудована на медіальному дискурсі: «Медіа, й насамперед телебачення, презентують публіці зовсім автономну чуттєво-знакову реальність, яка зачаровує або відвертає своєю правдоподібністю, примножуючи «фантоми реалізму» (Льотар), та засвоюється фізично як відчуття» [5, 23].

На думку Д. Келнера, медіакультура є дуже складним явищем і не вписується в головні теоретичні напрями, а також і в деякі новітні спроби її описати [6, 22]. Більшість генеральних теорій розглядають важливі аспекти медіакультури однобоко і сліпо. Ті теорії медіа, що акцентували увагу на маніпуляції та домінантності, були дуже популярні в 1960-х і почасти в 1970-х роках, вони твердили, що медіа – це дуже велика сила, яка здійснює соціальний контроль і нав'язує суцільну домінантну ідеологію своїм «жертвам». Реакцією на ці моделі стало безліч теорій, що підкреслювали спроможність аудиторії до опору проти медіа маніпуляції, можливість створювати

власні змісти і здійснювати самозахист від мейнстрімівської медіакультури.

Дуглас Келнер пропонує розширити методологію, залучивши до аналізу медіакультури такі методи, як історичні, соціальні теорії, комунікативні та культурні дослідження, що тільки в комплексі можуть пояснити зміст і ефекти популярних культурних форм. Він наводить низку прикладів з кіноіндустрії Голлівуду, що представляють зокрема консервативну ідеологію доби Рейгана по відношенню до Афро-Американської культури на прикладі фільмів Спайка Лі (Spike Lee) до реп-музики та образів і пісень Мадонни. Предметом аналізу виступають також популярні серіали, MTV, медіавистави, такі як «The Gulf War», література і культура кіберпанків та ін. [6, 6–7].

Особливо цікаво простежити, як деякі з більш популярніших культурних текстів залучаються до поточної політичної та культурної боротьби. Таке відбувається в контексті так званих «культурних досліджень» з акцентом на критику, що осмислює суспільство в аспекті домінування чи опору, наголошує на аналізі домінування та способів, за допомогою яких медіакультура бере участь у репродукуванні цього домінування.

Критичні культурні дослідження зацікавлені в просуванні демократичних ідей, осмислюючи те, яким чином медіакультура може бути або величезною перешкодою для демократизації суспільства, або спільником у справі демократизації. Медіакультура може бути перешкодою на шляху до демократії в тому разі, коли вона відтворює реакційні тексти, пропагуючи расизм і дискримінацію. Але медіакультура може також захищати інтереси пригноблених груп, якщо вона критикує такі речі як расизм, гендерна і класова нерівність тощо.

Культурні дослідження, вважає Д. Келнер, не можуть проводитися без соціальної теорії, яка дає знання про структуру й динаміку суспільства. Справді, суспільство і культура є полем боротьби, а культурні артефакти виробляються відповідно до ефектів панівного соціального контексту. Медіакультура в межах цієї матриці виробництва і сприйняття артефактів допомагає висвітлити можливі ефекти в межах більш широкого соціологічного контексту.

Один з дослідників американської медіакультури Д. Бігнелл вважає сучасну медіакультуру явищем постмодернізму, що вимагає відповідно специфічних методів її прочитання. Розглядаючи основні положення медіакультури ХХ ст., Бігнелл порушує два взаємопов'язані питання.

Перше – політична оцінка медіакультури, (кіно, телебачення та електронні комунікації). Це стосується переважно полеміки навколо

політичного впливу та посилення соціального значення мас-медіа, оскільки дехто вважає, що медіакультура позитивно впливає на політику, а інші представляють медіакультуру небезпечною для індивідуальної політичної свідомості.

Друге – дискурсивна конструкція цих теоретичних міркувань: яким чином референції до медіакультури слугують ґрунтом для критичних теорій культури взагалі? Інколи спостерігаємо посилення на певні медіапродукти, технології та практики, але найчастіше ці посилення мають загальний характер. Треба розгорнути ці референції та зробити їх основною частиною критичних формулювань, що становлять оцінку культури ХХ ст., це здебільшого стосується таких термінів, як модернізм і постмодернізм, модерн і постмодерн [3, 21].

Бігнелл слушно пише, що дослідники недостатньо знають медіакультуру поза США і Європою. До того ж мало хто залучає загальні теорії постмодернізму до реальних гендерних проблем, раси, етнічності, репрезентованих у медіа. Д. Бігнелл порушує проблеми і питання навколо цих замовчувань у теорії медіакультури та зазначає, що їх конкретизація дозволить переорієнтувати поняття модерну й постмодерну, а також модернізму та постмодернізму.

Так само як Д. Келлнер, Д. Бігнелл вважає, що є два підходи до розуміння медіакультури: перший підхід тлумачить її як механізм для маніпуляції аудиторією, другий – як нейтральний передавач інформації. У першому випадку головною метою є ставлення критики до людини і суспільства щодо розуміння того, що ми називаємо прогресивною культурою і культурою, де відбувається усунення права політичної думки за допомогою форм містифікації та маніпуляції. Щодо позиції критика, то дискурс встановлює суб'єкт-позицію, яка проголошує, нібито виступає за людей і сприймається як колективний політичний суб'єкт, аналогічний концепції пролетаріату, що висувався Марксом. Цей колективний суб'єкт, розуміється як маса, і набуває узагальненої та абстрактної форми. Таким чином, медіа представлені одновалентними силами під контролем одновалентної і шкідливої керівної сили. Найвпливовішою щодо цього є Франкфуртська школа, надто її представники Теодор Адорно та Макс Хоркхаймер, які доводять, що технологічна раціональність використовує інтелект і розум з метою вдосконалити засоби, а не визначити правильну мету суспільства. Адорно і Хоркхаймер критикували як фашистські, так і комуністичні суспільства, де, на їхню думку, культура була інструментом позбавлення мас інтелектуального ресурсу та посилення контролю держави за допомогою партій або вождя. У цьому контексті продукти масової культури

позиціонують індивідуума як машину для виробництва і споживання, праці, відпочинку, яка регулюється адміністративним шляхом. Людина більше не бере участі в історичному процесі, а вдається до власного досвіду, над реальним починають домінувати вигадані, фіктивні сурогати масової культури. Культурні продукти схиляють людей до покірливості, підпорядкування та примирнення їх зі статусом-кво.

Така функція медіакультури контрастує з роллю, що приписується мистецтву, яке виконує функцію опору політичним доктринам.

Суб'єкт критичного дискурсу вимагає легітимізації, яка дозволяє конституювати його самого, а також об'єкт дискурсу (технології ЗМІ, продукти ЗМІ чи аудиторія), що втрачають будь-яку можливість для боротьби та опору. Отже, критик, говорячи про образний потенціал суб'єкта, не повинен втрачати власну позицію, з якої він діагностує медіакультуру та сучасність. Те, що дозволяє критичному дискурсу існувати, є, по суті, ностальгією за суб'єктивністю [3, 20].

На думку Д. Бігнелла, є два взаємозалежні способи залучення Франкфуртської Школи до аналізу медіакультури.

Перший – це повернення до суб'єкта, що його не можна розглядати лише як продукт технологій і текстів ЗМІ. Відповідно до постструктуралістського та психоаналітичного розуміння суб'єкта як розділеного, тимчасового і сконструйованого мовою, можна досліджувати цей суб'єкт через опір цим структурам і, відповідно, через дію.

Другий спосіб, що може базуватися на теорії Франкфуртської Школи – це такий, де медіа технології можуть бути представлені у різних напрямках впливу на культуру і не детерміновані стосунками між людьми та медіакulturою. Ці способи звернення до медіакультури ми знаходимо в культурних дослідженнях, і вони можуть бути основою для подальшого вивчення.

Критична теорія Франкфуртської школи забезпечує методологією та важливими інструментами критичного аналізу для культурних досліджень. Але Франкфуртська школа теж має певні обмеження. Британські культурні дослідження часто коригують її положення. Медіакультура є одним з головних пріоритетів у культурних дослідженнях, які мають доволі широку парадигму методів, таких, як марксистська теорія, структуралізм і постструктуралізм, феміністична теорія, літературна критика, лінгвістика, антропологія, історія. Культурні дослідження доволі активно включені в аналіз медіакультури і сьогодні це один із головних напрямів не тільки в Британській школі, а також у США, Канаді й Австралії.

Для культурних досліджень у наш час важливими стають теоретичні нововведення постмо-

дерністських теорій М. Фуко (M. Foucault), Ж. Бодріара (J. Baudrillard), Ф. Джеймсона (F. Jameson), в яких вони намагаються проаналізувати важливі аспекти сьогодення, такі, як суспільство, ЗМІ і споживач, нові комп'ютери, комунікації та інформаційні технології, нові форми моди й культури, нові форми влади й знання, нові способи суб'єктивності й ідентичності.

Найсуттєвіше розходження між британською і американською школами полягає в тому, що британська школа розвивалася під ідеями марксизму, була тісно пов'язана з лівими рухами, з аналізом культури робітничого класу. Щодо американських дослідників, то вони загалом несприйнятливі до марксизму, але використали марксистську традицію критики в аналізі расових і гендерних проблем. Американські культурні дослідження цікаві тим, що вони поєднали культурну антропологію, дослідження мас-медіа, фемінізму, де в центр уваги поставлено питання ідентичності суб'єкта в індустріальному суспільстві – ідентичності національної, расової, етнічної, культурної [7].

Об'єктом культурних досліджень стає «соціальне життя суб'єктивних форм». Тому інтерпретація культури як діяльності по формуванню свідомості, «суб'єктивних форм», у які ми вкладаємо наше життя, це головна мета такого аналізу. Методи реконструкції стереотипів свідомості, закладені в культурній традиції та репрезентовані в різноманітних артефактах, стали основним інструментом культурних досліджень. «Соціологічні та історичні методи дослідження поступилися місцем іншим методам роботи з культурними текстами – етнографічним (якісні методи), семіотичним тощо. Не в останню чергу з'ясувалося, що крім неомарксизму свою роль у становленні парадигми культурних досліджень відіграв і французький структуралізм. Застосування методів структурної лінгвістики до вивчення ідеології дозволяло не просто виявити змістовий бік певної ідеологічної програми, а показати, як вона працює, як структурується сама і як структурує культурні практики. У межах парадигми культурних досліджень «культура» перестає бути «об'єктом» і стає «способом проживання», сукупністю практик, що формують ідентичність суб'єкта, класу, раси й гендера» [7].

Британські культурні дослідження перебували на передньому краю дослідження медіакультури протягом декількох десятиліть, але сьогодні нові теорії, такі, як феноменологія, фемінізм, мультикультурні студії активно прилучаються до полеміки.

У дискурс культурних досліджень Д. Келлнер включає метод, який він називає критичним мультикультуралізмом. Парадигма критичного мультикультуралізму поєднує критич-

ну теорію з медіакультурними дослідженнями. Він ставить за мету спочатку сформулювати склад понять про гендер, класи, раси, етнічність і сексуальність, а вже потім визначати шляхи, якими репрезентація цих явищ формує особистості в сучасних суспільствах і яким чином вони продукуються.

Критична точка зору так само вимагає інтерпретації культури та суспільства з точки зору стосунків влади, панування і опору, а також вираження різних форм пригнічення в певному суспільстві. Критична соціальна теорія та медіакультурні дослідження передбачають розвиток нормативних точок зору, спираючись на які можна критично розглядати культурні тексти. Це потребує визначення певних цінностей і підтвердження їх конкретними текстами.

Критика щодо культури і суспільства полягає в засудженні панування й пригноблення та позитивно оцінює опір і боротьбу проти цих сил. Це бачимо в Британських культурних дослідженнях, Франкфуртській школі, фемінізмі, певних формах постструктуралізму, у критичному мультикультуралізмі. Отже, цінності опору, демократії, свободи сприймаються як позитивні норми, що використовуються для критики форм утискування та панування. Такі цінності приймаються як конвенції, як нормативні стандарти, за допомогою яких можна критикувати конкретні приклади панування, пригноблення й ідеології. Широка сфера сучасної теорії відкидає фундаменталізм, розглядаючи концепції та норми як соціальні конвенції, що слугують певній меті.

Критичні медіакультурні дослідження, вважає Д. Келлнер, теж спрямовані на виявлення гегемонії та контргегемонії в текстах медіакультури. Він пише: «...критична перспектива розуміє культуру як політичну у своїй основі, як таку, що просуває ідеологічні позиції» [6, 27].

Такий підхід оцінює існуючу культуру і суспільство як територією сперечання і виступає спілником форм опору та гегемонії. Ґрунтуючи свою політику на існуючій боротьбі в соціумі, вона ставить соціальну теорію і культурні дослідження на службу соціокультурній критиці й політиці. Більш того, критичні культурні дослідження повинні наполегливо коригувати власні методи, позиції, передбачення та повсякчас переглядати і розвивати їх. Критичні соціальні й культурні теорії – відкриті, гнучкі, не догматичні, але вони не мають жодних гарантій. Оскільки для таких досліджень характерне твердження про спірність території суспільства і культури, то критичні теорії включають у себе протилежні теорії і часто привласнюють їхній матеріал, відкидаючи свої компоненти. Це дає можливість включати медіакультуру в різноманітні теоретичні дискурси і розширює методологію за допо-

могою залучення різних методів дослідження, таких як семіотика, феноменологія, дискурс і фрейм-аналізи.

З-поміж британських дослідників бачимо авторів, які глибоко вивчали медіакультуру в контексті соціополітичної боротьби. Для цього вони зверталися до ключових політичних проблем, яскраво сформульованим у текстах медіакультури.

Пізнання проблем вітчизняної медіакультури відбувається у тісному зв'язку з процесом набуття Україною незалежності та боротьби між демократичними й олігархічними силами у формах культурних війн і медіавійн, медіаперформансів у період «газової війни» та виборів Президента, із популярними формами культури та їх впливом на мову повсякденності – усіма аспектами взаємодії медіакультури з соціальним та політичним життям суспільства.

Висновки можна сконцентрувати на таких позиціях: методологія та методи досліджень медіакультури базуються переважно на таких основних підходах, як критична теорія і постмодернізм. Критична теорія пов'язана з неомарксизмом, але американські культурні дослідження мало спираються на неомарксизм, вони здебільшого поєднують культурну антропологію, дослідження мас-медіа, фемінізм. Британські культурні дослідження зосереджуються на феноменології, фемінізмі, мультикультуралізмі, а водночас активно використовують неомарксизм. Російська теорія медіакультури (Н. Кириллова, С. Шайхитдінова) спирається на праці таких дослідників, як М. Бахтін, Р. Барт, М. Маклюен, Ж. Бодріяр: отже, методологія дослідження в основному базу-

ється на структуралізмі та постструктуралізмі як базових методах постмодерністської критики. Вітчизняна методологія сьогодні має здебільшого критичний характер, хоч і такі дослідження в нас поодинокі та позбавлені системного характеру. Щодо феноменологічних, мультикультурних та феміністських досліджень, то вони не здобули належного місця у вітчизняному науковому дискурсі, оскільки саме поняття медіакультури повною мірою не осмислене і не структуроване належним чином у контексті теорії соціальної інформації.

1. Шайхитдінова С. Медіакультура: генезис, підходи к исследованию / С. Шайхитдінова // Коммуникация в современной парадигме социального и гуманитарного знания : матер. 4-й Международ. конф. РКА «Коммуникация – 2008». – М., 2008. – С. 530–532.

2. Кириллова Н. Б. Медіакультура: От модерна к постмодерну / Н. Б. Кириллова. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2006. – 448 с.

3. Bignell. J. Postmodern Media Culture / J. Bignell. – Edinburg University Press, 2001. – 240 с.

4. Duncan D. The Possibility of Freedom in a Post-Modern Media Culture / D. Duncan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <www.ou.edu/oslep/seminars/08-09/DuncanSyllabus.pdf>.

5. Иванов В. Досвід контент-аналізу / В. Ф. Иванов, Н. В. Костенко. – К. : Центр вільної преси. – 200 с.

6. Kellner D. Media Culture: Cultural studies, identity and politics between the modern and postmodern / D. Kellner. – London ; NY, 2000. – 357 с.

7. Усманова А. Энциклопедия социологии [Електронний ресурс] / А. Усманова. – Режим доступу : <<http://slovari.yandex.ru/dict/sociology/article/soc/soc-0558.htm>>.